

Список використаних джерел

1. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / И.Ф.Исаев. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с.
2. Коваль Л. В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи: технологічна складова : [монографія] / Л. В. Коваль. – Донецьк : Юго-Восток, 2009. – 375 с.
3. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: [монографія] / Н. В. Кудикіна. – К. : КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 2003. – 272 с.
4. Пальшкова І. О. Формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя початкової школи: практико-орієнтований підхід: дис. докт. пед. наук: 13.00.04 / Пальшкова Ірина Олександрівна. – Одеса, 2009. – 474 с.
5. Семенова Е. М. Тренинг эмоциональной устойчивости педагога: [учебное пособие]. – [2-е изд., доп.] / Е. М. Семенова. – М. : Изд-во института психотерапии, 2005. – 256 с. – (Советы психолога учителю).

The article brings to light the methodology of realization of pedagogical conditions of future primary school teachers' formation of organizational culture while studying at higher educational institution and the results obtained in the course of experimental work with students.

Key words: pedagogical terms, the scientific organization of teachers' work, interpersonal interaction, emotional self-regulation.

УДК [373.2:82]: 611.84

Вертугіна В. М.*

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ВІДХИЛЕННЯМ ЗОРУ

У статті розглядаються особливості сприймання творів художньої літератури дітьми старшого дошкільного віку з відхиленням зору. Підкреслюється важливість розвитку пізнавальної активності дітей з проблемами зору на етапі підготовки до навчання в загальноосвітній школі.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, відхилення зору, сприймання, твори художньої літератури, пізнавальна активність.

Реформування змісту та гуманізація цілей дошкільної освіти України зумовили необхідність переглянути ставлення до дітей з особливими освітніми проблемами, можливість залучення їх до виховання і навчання в загальноосвітніх закладах разом з дітьми з нормальним рівнем розвитку. Уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає питання навчання дітей з відхиленням зору в загальноосвітніх закладах, адже їх кількість з кожним роком зростає (М. Ворон, А. Колупаєва, Ю. Найда, Н. Софій, О. Таранченко). Анкетування вихователів дошкільних навчальних закладів м. Києва і Київської області показало, що з 76 груп, які відвідують діти старшого дошкільного віку, у 18 групах є діти з проблемами зору. Загальновідомо, що 80% інформації про навколишній світ дитина отримує через зір. Пізнання оточуючого світу починається зі сприймання предметів і явищ. Всі інші форми пізнання (запам'ятовування, мислення, уява) будуються на основі образів сприймання. Успішність розвитку дитини залежить значною мірою від того, як вона сприймає оточуючий світ, чи виникає у неї бажання розширити свої уявлення, дізнатись щось нове. У спеціальних психолого-педагогічних дослідженнях О. Літвака, І. Некрасової, Є. Синьової, О. Української

* © Вертугіна В. М., 2012

визначено труднощі формування гармонійної особистості дитини з порушенням зору через наявні сенсорні порушення, що проявляються недостатнім пізнанням ними як зовнішнього світу, так і морально-психологічних якостей людей та власної особистості. Також зазначено, що провідними видами сприймання у дітей з відхиленням зору є дотик і слух [6].

Ураховуючи все вищесказане, метою даної публікації є питання підвищення пізнавальної активності старших дошкільників з відхиленням зору під час сприймання творів художньої літератури. Реалізація мети потребує конкретизації понять «пізнавальна активність», «сприймання», «уявлення в умовах зорового відхилення».

Сенсорний розвиток дитини – це процеси сприймання навколишнього світу всіма органами відчуттів та формування уявлень про зовнішні властивості та якості предметів: їх форму, величину, колір, положення в просторі, смак, запах, фактуру та ін. На основі комплексу ознак предметів, сприйнятих органами відчуття, формуються стійкі уявлення про них. Уявлення – чуттєвий образ предмета чи явища, який був сприйнятий раніше. Маючи уявлення про предмет чи явище, людина здатна описати його навіть тоді, коли він безпосередньо не сприймається. За сприйманням предметів навколишнього світу починається пізнання. *Сприймання* – це вияв аналітико-синтетичної роботи мозку, що виникає внаслідок безпосередньої дії об'єкта на аналізатори і не вичерпується враженнями, які отримуються в даний момент, активізуються також сліди минулих вражень, попередній досвід людини, тобто, як зазначає Є. Синьова, у пізнавальній діяльності людини велике значення має така властивість сприймання, як *аперцепція* [6, с. 158; с. 162]. Також дослідниця акцентує увагу на тому, що зір є визначальним у формуванні уявлень про реально існуючі предмети і явища. За допомогою зору пізнаються суттєві ознаки різноманітних об'єктів, здійснюється орієнтація в просторі, спостерігаються зміни в природі. Характерні особливості зорового сприйняття – дистанційність, миттєвість, одночасність і цілісність. Зоровий аналізатор тісно взаємодіє з руховим, дотиковим, слуховим, нюховим аналізаторами. Порушення його діяльності викликає у дитини значні ускладнення у пізнанні оточуючої дійсності, звужує можливості, обмежує її орієнтацію. На етапі підготовки дитини до школи важливу роль відіграє розвиток пізнавальної активності, який виражається у тому, що дитина цікавиться новим, активно вивчає навколишній світ, виявляє допитливість, диференціює реальне та фантастичне, збирає інформацію через спостереження, практичні спроби і помилки, пов'язує знання з реальними життєвими ситуаціями, апробує їх тощо [1, с. 279]. У пізнавальній діяльності дітей старшого дошкільного віку особливого значення набувають наочно-образне, образне мислення, а також творча уява. Слід підкреслити, що передумовою для розвитку цих процесів є сприймання, яке продовжує розвиватись за трьома основними напрямками: 1) уявлення дітей про предмети, явища та їх властивості розширюються і поглиблюються відповідно до загальноприйнятих еталонів; 2) способи використання предметів стають значно точнішими і доцільнішими; 3) обстеження предметів стає систематизованим і послідовним. Різко зростає осмисленість сприймання [3, с. 246]. Як показують дослідження Л. Солнцевої, В. Феоктистової, Т. Сак, Т. Свиридюк, пізнавальна діяльність дітей із різними порушеннями зорового аналізатора відбувається на звуженій сенсорній основі, тобто ці діти отримують менше в якісному і кількісному відношенні інформації про предмети і явища довкілля, ніж діти з нормальним зором [2]. Загальновідомо, що ступінь обмеженості об'єму інформації залежить від глибини ураження зору, сформованості у цих дітей способів та прийомів пізнавальної діяльності та інших факторів. Дитина спочатку повинна побачити предмети, відчути всі його властивості та ознаки, сприйняти цей предмет у взаємозв'язку його якостей, властивостей, ознак. У неї має сформуватись уявлення, образ предмета, а вже потім це уявлення вона позначає словом, яке згодом перетворюється в поняття.

Є очевидним, що в процесі формування особистості дитини, а особливо дитини з відхиленням зору, важливе місце належить художній літературі. Адже книга розширює кругозір дитини, вводить її в багатий світ образів, що відображають життя, розвиває емоційно-пізнавальну діяльність, активне відношення до життя, розвиває мову, викликає бажання висловитись. Як результат, виникає дитяча художньо-мовна діяльність, яка пов'язана не тільки зі сприйняттям літературних творів, а й спонукає дітей до різноманітних творчих проявів,

які проявляються у придумуванні розповідей, казок, навіть нісенітниць. У зв'язку з цим виокремлюємо завдання, які повинні реалізуватись в дошкільному віці: розвивати у дітей вміння слухати художні твори, емоційно сприймати зміст творів в єдності з формою; вчити переказувати логічно, послідовно; уміти застосовувати отримані знання в самостійній діяльності тощо. Проте, на нашу думку, найголовніше – це викликати у дітей інтерес до художньої літератури, до різних жанрів, розвивати емоційну чуйність на образну мову. У світлі сучасних вимог до виховання і навчання підростаючого покоління вихователь має право обрати ті види роботи над текстом, які б допомогли дітям зрозуміти прочитане, уявити, засвоїти предмети і явища, як прагнув того автор, дати дитині змогу виявити власний емоційно-естетичний відгук на зображене. Педагог повинен слідкувати за тим, як діти сприймають і розуміють художній твір, вміти організувати процес сприймання дошкільниками з відхиленням зору (якщо такі є в групі) літературного твору, коригувати його, важливо використовувати прийоми полісенсорного сприймання предметів і їх оточення, спеціального алгоритму розглядання предметних зображень, моделювання зв'язного тексту (розповіді), зважати на те, що дотик і слух – провідні види сприймання у дітей з порушенням зору.

Питання сприймання дітьми дошкільного віку літературних творів, усвідомлення їх змісту і засобів художньої виразності розглядалося в різних аспектах. Так, питання усвідомлення логіки викладу вчинків героїв художнього твору досліджувалось Л. Гурович. Дослідження М. Бахтіна, Л. Виготського свідчать, що процес сприймання творів мистецтва вимагає певної творчості і пов'язаний з активною відповідною позицією того, хто сприймає. М. Якобсон зазначає, що художнє сприймання повинно бути «мислячим». Науковці А. Богуш, Н. Гавриш зауважують, що сприймання літературних творів не виникає в готовому вигляді, воно формується з ходом загального, психічного розвитку. Діти старшого дошкільного віку можуть усвідомлено сприймати художній образ літературного твору, зрозуміти зміст і моральний смисл твору, виділяти мовні засоби виразності за умови цілеспрямованого навчання. Особливості сприйняття художнього твору дітьми дошкільного віку, можливості використання художньої літератури як засобу навчання і виховання, методика роботи з дітьми над художнім твором розкрито в працях А. Богуш, К. Крутий, Т. Ушакової та ін. Однак, досить мало уваги приділялось дослідженню питання сприймання художніх творів дітьми з відхиленням зору. Адже існують певні особливості у сприйманні, пов'язані з проблемами зору у дітей. Зазначимо, що необхідно враховувати взаємозв'язок між зоровим і слуховим сприйманням при порушеннях зору, де останні виконують компенсаторну роль. Розвиток слуху при даній проблемі по-різному впливає на пізнавальну діяльність, орієнтацію і поведінку дітей. Також потрібно приділяти увагу і розвитку дотикових сприймань при порушенні зору. При дотиковому сприйманні дитина набуває знань про якість предмета, що сприймається (особливо його фактуру, твердість, пружність), які безпосередньо не відображаються у зоровому сприйнятті.

Як свідчать дані дослідження Т. Свиридюк, необхідною умовою формування узагальнених уявлень, як і загалом уявлень у дітей з зоровою патологією, є наявність чуттєво-образної основи, тому що у них часто відсутнє предметне співвідношення слова і образу. Працюючи з дітьми над збагаченням словника, потрібно використовувати наочність. Дослідниця уточнює, що предмет необхідно демонструвати різнопланово: спочатку в натурі, пізніше в зображенні, в різних його формах і проявах. Наприклад, якщо це квітка, то потрібно показати, якого кольору і форми вона буває, де росте. Отже, наступною умовою формування чітких конкретних уявлень у дітей з порушеним зором є багатоплановість і системність демонстрації предметів навколишнього світу. Третьою важливою умовою формування повноцінних уявлень у дітей з проблемами зору є обов'язкове смислове оброблення цих уявлень шляхом порівняння, класифікації, узагальнення. Це дасть можливість закріпити образ в пам'яті дитини і пізніше стане базою для формування понять при систематичному шкільному навчанні [7].

У зв'язку з вищевикладеним зазначимо, що особливу увагу слід приділяти читанню книжок. Книжки з яскравими малюнками людей, тварин, рослин, доступні дитячому розу-

мінню та розповіді дорослих про зображене, розширюють уявлення дітей про навколишній світ. Діти запам'ятовують почуте, якщо це викликає певні емоції, переживання. Основними вправами з розвитку зорових функцій дитини є розглядання малюнків та їх обговорення. Малюнки мають бути контрастних кольорів, а контури предметів намальовані товщою лінією [2, с. 75]. Під час читання художнього твору дорослий повинен звертати увагу на виразність, вимову, інтонацію, темп, міміку, жести, не забувати, що дошкільники часто займають позицію всередині твору, позиція слухача формується приблизно у семирічному віці.

Разом з тим вважаємо, що одним з важливих методів навчання дітей з відхиленням зору є переказ, тобто відтворення змісту художнього твору в усній розповіді. Перш, ніж переказати твір, треба осмислити його зміст, ідею. Дитина, якщо твір її вразив, не тільки запам'ятовує окремі епізоди, а й встановлює логічні зв'язки між ними і сама вчиться зв'язно і послідовно передавати свої думки. Якщо ж вона не зрозуміє змісту твору, то, розповідаючи, може домислювати епізоди або відмовиться переказувати.

Специфіка роботи з дітьми зі зниженим зором проявляється в індивідуалізації процесу навчання, в частішому, ніж при нормальному зорі, звертанні до минулого досвіду дитини, в уточненні уявлень про предмети, назви яких зустрічаються під час слухання розповідей, казок, віршів. В таких випадках доцільно використовувати муляжі, моделі натуральних предметів та іншу об'ємну наочність. При її відборі необхідно враховувати основні вимоги до наочності: високий естетичний рівень виконання, реалістичність. Також при ознайомленні дітей з дитячою літературою важливе значення має створення розвивального середовища, ознайомлення дітей з кращими зразками художньої літератури, адресованої дошкільникам, вміння дорослого добирати ефективні методи і прийоми опрацювання творів для читання, сам вихователь повинен володіти технікою виразного читання.

А. Зрожевська, аналізуючи програми виховання дітей дошкільного віку, зазначає, що в них чітко визначені завдання, спрямовані на забезпечення елементарної літературної освіти дошкільників, проте вони не передбачають цілеспрямованого поступового вироблення звички до літературного читання. Зауважимо, що у програмі виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» (2012р.) ця прогалина закрита, однією з умов успішної педагогічної роботи з дітьми старшого дошкільного віку визначено «активне читання разом з дітьми книжок і обговорення їх змісту» [3, с. 291], у змісті педагогічної діяльності помічено, що у дітей потрібно «виховувати бережливе ставлення до книжки; формувати бажання читати її самостійно» [3, с. 294], у родинному колі виділено завдання виховання інтересу до друкованого слова й самостійного усвідомленого читання [3, с. 295]. Серед показників компетентності дітей старшого дошкільного віку належне місце займає розвиток вміння відтворювати зміст художнього твору, читати з пам'яті вірш, байку, виховання стійкого інтересу до читання книжок тощо [3, с. 296]. Уточнимо, що у програмі «Дитина» є розділ, присвячений дітям з особливими освітніми потребами. В ньому підкреслюється, що дитина вважається готовою до шкільного навчання в загальноосвітньому просторі, якщо вона має достатній розвиток мовлення та пізнавальних процесів, в неї сформоване наочно-дійове, наочно-образне мислення та елементи логічного, володіє навичками переказу прослуханого тексту, вміє слухати художні твори і розуміє прочитане тощо [3, с. 406]. Як бачимо, питання сприймання творів художньої літератури дітьми з певними освітніми проблемами на етапі підготовки до навчання в загальноосвітній школі заслуговує уваги.

Узагальнюючи сказане, зазначимо, що діти старшого дошкільного віку з відхиленням зору здатні сприймати твори художньої літератури нарівні з нормальнозорими, проте потребують скеровування їх аналізуючого сприймання з боку дорослого навідними запитаннями, порівняннями по сукупності ознак (а не лише по деяких з них), використанням наочності, в основі якої лежить чуттєвий досвід дитини. Завдання педагога полягає в тому, щоб кожне прочитане слово наповнити конкретним змістом, вчити дітей вникати в смисл тексту, оцінювати ті факти і явища, про які їм читають, передавати цю оцінку під час переказу або обговорення прочитаного. Всі проведені дослідження з питання засвоєння знань дітьми з відхиленням

зору показали, що використання тільки словесних методів навчання, без достатньої опори на практичну діяльність веде до формального засвоєння знань.

Таким чином, особливості сприймання творів художньої літератури дітьми старшого дошкільного віку з відхиленням зору полягають, перш за все, в тому, що повинна бути проведена велика підготовча робота, яка включає засвоєні дитиною:

- узагальнені уявлення про властивості предметів, а також розуміння відношень між ними (часових, просторових, кількісних);
- продуктивні види діяльності, які сприяють сенсорному, розумовому, мовленнєвому розвитку дитини;
- певні мовні уявлення, розвинені фонетико-фонематичні процеси;
- збагачений і систематизований словник на основі ознайомлення з предметами навколишнього світу;
- розвинені діалогічні і монологічні форми мовлення, навички спілкування тощо.

Разом з тим, в процесі читання, розповідання дітям художніх творів, читання дітьми напам'ять віршів, байок, скоромовок вихователь повинен враховувати індивідуально-психологічні особливості дітей з відхиленням зору, підвищену стомлюваність в процесі інтелектуальної діяльності, зорову патологію, рекомендації лікаря-офтальмолога відносно вибору для кожної дитини найоптимальнішого для сприймання місця, важливе значення слухового сприймання для цих дітей тощо.

Також слід звернути увагу на закріплення знань дітей з відхиленням зору після сприймання того чи іншого літературного твору в процесі різних видів діяльності, особливо під час ігрової.

Список використаних джерел

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / М-во освіти і науки України; наук. кер. та упорядник О.Л. Кононко. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
2. Виховання дитини з порушенням зору в умовах сім'ї / За ред. Сак Т.В. – К. : «АТОПОЛ», 2010. – 216 с.
3. Дитина: Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / [наук. кер. проекту: В.О. Огнев'юк, К.І. Волинець; наук. керівництво програмою: О.В. Проскура, Л.П. Кочина, В.У. Кузьменко, Н.В. Кудикіна; авт. кол.: Г.В. Беленька, Е.В. Белкіна, О.Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білоskalенко, С.А. Васильєва, М.С. Вашуленко та ін.]. – 3-є вид. доопр. та доп. - К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – 492 с.
4. Зрожевська А.Я. Робота з дитячою книжкою у контексті формування особистості дошкільника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.zoippo.zp.ua/pageslel_gurnal/pages/vip5.htm/](http://www.zoippo.zp.ua/pageslel_gurnal/pages/vip5.htm/)
5. Миронова С.П. Особливості інклюзивної дошкільної освіти / С.П. Миронова // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2010.- №11. – С. 8-15.
6. Синьова Є.П. Тифлопсихологія: Підручник / Євгенія Павлівна Синьова. – К. : Знання, 2008. – 365 с. – (Вища освіта XXI століття).
7. Свиридюк Т.П. Підготовка слабовидящих детей к школе / Тетяна Павлівна Свиридюк. - К. : Рад.школа, 1984. – 95 с.
8. Тарасун О.П. Особливості формування Я-концепції у слабозорих дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : спец. 19.00.08 – спеціальна психологія / О.П. Тарасун. – К., 2008. – 24 с.

In the article the features of perception of works of artistic literature are examined by the children of senior preschool age with the rejection of sight. Importance of development of cognitive activity of children is underlined with the problems of sight on the stage of preparation to the studies at general school.

Key words: *to put senior preschool age, rejection of sight, perception, works of artistic literature, cognitive activity*